

פרשת כי תצא "הנופל"

דברים פרק כ"ח:

"כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך ולא תשים דמים בביתך כיריפל הנפל ממנו:"

אבן עזרא

"הנופל" - נקרא על שם סופו. וכן יומת המת (דברים יז, ו). וכן ובגדי ערומים תפשיט (איוב כב, ו); ויתרוצצו הבנים (ברא' פת, כב). ומלות רבות לאין מספר נקרא על שם סופם. ולא נדע אם כן דרך הלשון, או הוא דברי נבואה, כמו וירדוף עד דן (ברא' יד, יד); עד נחל אשכול (במד' יג, כג); על כן יעזב איש את אביו ואת אמו (ברא' ב, כד). ואחר מצות הבית מצות הזרע והנטע, כי אחר שהוא בארץ ובנה בית וזרע:

מלי יקר

כי תבנה בית חדש וגו' כי יפול הנופל ממנו. מלשון הז"ל (שבת לב א) שבקיה לרזיא דמנפשיה נפל (עזוב את השיכור כי מעצמו הוא נופל), כך תיבת ממנו שב אל הנופל. ואמר זה כדי שלא תאמר וכי המעקה מבעלת הגזירה כאשר זה ראוי ליפול. על כן אמר שאין הדבר כן כי אתה לא תשים דמים בביתך כי מי שדמיו בו וראוי ליפול למה יהיה זה בביתך, ומכל מקום הראוי ליפול לא ינצל על ידי המעקה כי יפול הנופל ממנו מנפשיה נפיל אפילו במקום מישור אבל אם לא תעשה מעקה או יפול ממך ולא ממנו מעצמו וה' רצה שהוא עצמו יפיל את עצמו כי מידו היתה זאת לו. ויש אומרים ממנו שב אל המעקה כי הראוי ליפול יפול אפילו מן המעקה ואין המעקה מצלת כי אם הבלתי ראוי ליפול:

אברבנאל

ולא יפול אדם ממנו אבל לכן אמר הנופל לפי שהיה ראוי שיפול, וזה ממה שיחזק בו אמונות יקרות אמונת הבחירה האנושית ואמונת הידיעה האלהית בקצות האפשרי מבלי שיכריחנהו, וי"מ כי יפול הנופל ממנו שהמעקה יועיל למי שיהיה נופל מאליו מבלי כוונה אלהית, אבל מי שראוי שיפול ע"ד ההשגחה מצד רוע פעולותיו לא יוכל להציל בשום פנים וגם הוא פי' נכון...

רש"י הירוש

כי תבנה. המצוה הקודמת הורתה להעריך את חשיבות הבית ואת פעילות האשה להליכות ביתה - אפילו בדמות של קן ציפור ובנקבת ציפור. קבוצת המצוות המתחילה בפסוק זה מביאה לידיעתנו את המעלה היתרה של בית האדם ושל פעילות האדם לביתו; בעלי החיים בונים את קינם ומטפחים את ולדותיהם על פי הדחף הטבעי של יצרם, ואילו האדם העוסק בכל אלה חייב לקיים את הדרישות של תורת המוסר המגבילות את שאיפותיו הטבעיות. הציפור בונה את קינה לעצמה ולאלה התלויים בה במישרין, והיא מונחת במעשרה על ידי אנוכיות, על ידי יצר הקיום בכל תעצמות עזו. ואילו האדם הבונה את ביתו חייב להתחשב מראש בכל רעיו בני האדם המצויים

אתו בחווה ובעתיד. בכל חוג ביתו אל יקיים דבר שיוכל להסב נזק לאחר (פסוק ח);
בכל פעילותו למזונותיו ולהנאתו, בכל מעשיו לצורך שלטונו בטבע ובכל הופעתו
האנושית ישווה לנגדו את המחוקק הגדול של העולם ויזכור תמיד שהוא נברא על
מנת לקיים את חוקי הבורא בחירות מוסרית...

כי יפל הנפל ממנו. מי שנפגע באסון זה קרוי כאן "נופל" עוד לפני נפילתו, ומכאן
למדו חכמים במסכת שבת לב ע"א: "ראוי זה ליפול מששת ימי בראשית שהרי עדיין
לא נפל והכתוב קראו נופל, אלא שמגלגלין זכות על ידו זכאי וחובה על ידו חייב".
בכל טוב או רע הבא על אדם בידי אדם פועלים שני גורמים במשותף: הגזירה
האלוקית, התלויה בזכותו או בחובתו של הנפגע, והמעשה הטוב או הרע שנעשה
ברצונו החופשי של עושהו. אם זכינו, ה' מוסר אותנו למעשיהם הטובים של צדיקים,
ואם לא זכינו, הוא מפקיר אותנו למעשיהם הרעים של רשעים. וגם לעניין זה נאמר
המאמר הגדול של חכמת שלמה:

"רַב חוּלָל - כָּל וְשֹׁכֵר כִּסִּיל וְשֹׁכֵר עֲבָרִים" (משלי כו:)

"The Great Master of the world brings everything to fruition, and hires fools in
His service, and hires transgressors in His service." (Proverbs 26:10)

ריבון העולם מוליד את הכל והוא "שוכר" לשירותו את הכסילים ואת עוברי
העבירה. הרי זו אותה אמת שנאמרה במשפט "והאלהים אנה לידו" (שמות כא, יג),
והיא באה לידי ביטוי במסכת מכות י ע"ב ב"משל הקדמוני: מרשעים יבא רשע"
(שמואל א' כד, יד); אכן האל הנצחי שהוא "קדמון" לכל דבר ביטא במאמר זה את
סדר הנהגת "ממשלתו".

הערות לפרשת השבוע

מצוות מעקה – מצווה שלכאורה היא בתחום תקנות משטרת הבניה, ומגמתה זהירות:
מניעת סיכון לחיי האדם. אבל הדבר שנראה פשוט כל-כך עורר ומעורר בעיות קשות
זווקא בתחום האמונה ובתחום המוסר. כבר חז"ל עמדו על הבעיות האלה ונאחזו
בניסוחן בלשון הפסוק: "כי-יפול הנופל ממנו". מיצד ייתכן שאדם יקרא נופל לפני
שנפל? שמא נאמר: אין אדם נופל אלא אם כן נגזר עליו מלמעלה ליפול, ולפיכך כבר
היום הוא בחזקת נופל? לפי תפישה רווחת מאד של מושג ההשגחה הפרטית, "אין
אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה". אולם אם כן, ממה
נפשך: אם נגזר על האדם הזה ליפול וליהרג – מה יועיל המעקה? ואם לא נגזר עליו –
לשם מה המעקה?

ברוח התפיסה הזאת אומר המדרש: "כי-יפול הנופל ממנו – ראוי זה ליפול מששת
ימי בראשית". זה ניסוח של מה שנקרא התפיסה הדטרמניסטית של המציאות: כל מה
שקורה הוא תוצאה הכרחית ממה שקדם לו, וזה – גם הוא ממה שקדם לו, וכך נמשכת
שרשרת הסיבות אחורה – עד אינסוף או עד הפרת סיבה ראשונה. מה קדם לכל?
בריאת העולם ברצון בוראו. הוה אומר: מרצונו מתגלגלים הסיבות והמסובבים, כשכל
מסובב הוא סיבה למה שבא אחריו, עד שאנחנו מגיעים לנפילתו של זה מן הגג. אבל
אם כך הוא, הרי אין טעם לבנות מעקה.

כאן אהנו עומדים בפני הבעיה שהעסיקה מימות-עולם את הוגי-דעות, הן המאמינים
הן הפילוסופים, בישראל ובאמות-העולם. החוקיות שבמציאות הטבעית שהאדם שייך
לה, ובחירה החופשית של האדם, וניתן לומר שדווקא בניסוח של חז"ל – ראוי זה
ליפול מששת ימי בראשית". – יש רמז לפירוש אפשרי:

בששת ימי בראשית, מה נקבע? הוקי-הטבע, הסיבתיות של הטבע. ומבחינת הסיבתיות הזאת, ראוי זה ליפול אם איננו נזהר, או אם בונה הבית לא נזהר לעשות מעקה לגגו. אם בפועל יפול – דבר זה תלוי במעשי אדם, ואין בזה סתירה להשגחה. ההשגחה מתבטאת בזה שהוא ראוי ליפול אם לא יעשה מעקה. שיקול זה – אף שתקפותו שנייה במחלוקת עזה בעולם ההשקפה הפילוסופית והחשיבה התאולוגית – הוא פתח גדול להבנת הרבה דברים בעולם המצוות.

אנחנו קושרים אותו מיד במצווה אחרת, מזוהת מאד, וגם היא ב"כ-תצא", אשר גם על זרותה כבר עמדו הקדמונים, ואנחנו מוסיפים לעמוד עליה: מצוות בן סורר ומורה. בן סורר ומורה איננו שומע בקול אביו ובקול אמו, זולל וסובא, ובגלל זה מוציאים אותו לסקילה. לכאורה ניתנת לכך הנמקה בתורה שבעל-פה: "שהוא גידון על שם סופו". אבל זה דבר שאיננו מתקבל על הדעת, שעומד בניגוד גמור לכל תפיסת העונשין – לא רק בתורה אלא בכל מערכת משפטית מתקנת: שלעולם אין אדם גידון על מה שהוא עלול לעשות, כל זמן שלא עשה. ההנמקה למצות המתח בן סורר ומורה היא ש"עתיד אדם זה ללסטם את הבריות": מאחר שבנעוריו הוא זולל וסובא, איננו שומע בקול אביו ואמו – סופו שיצא לתרבות רעה ויהי גזלן או רוצח. אבל הלא ברצונו הוא איננו גזלן ואיננו רוצח, אין הוא אלא זולל וסובא. והיכן מצינו שאדם גידון, ונידון למיתה, בגלל חשש שמא ייהפך לפושע ויהיה צריך להוציא אותו להורג? והמסקנה בגמרא מעניינת מאד: "בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות". התורה אומרת מה ראוי להיות, מבחינת מה שאנחנו אולי רשאים לקרוא הצדק האלוקי.

מבחינת הצדק האלוקי, שלפניו העתיד גלוי כמו ההווה, אדם זה, שעתידי להיות שודד ורוצח, וראוי שימות עכשיו. אבל לנו אין רשות להשתמש בדבר הזה. ואכן, ההלכה הדנה בדין סורר ומורה עוטפת את הדבר בכל מיני סייגים, שמונעים למעשה את ביצועו. אני מצוין רק דבר אחד, שנראה אנקדוטי, אבל משמעותו עמוק מאד. מאחר שנאמר שהאב והאם מביאים אותו למשפט ואומרים: "בנו זה סורר ומורה, איננו שומעו בקולנו" – ומאחר ש"קולנו" נאמר בלשון יחיד – ההלכה פוסקת שאם אין לאביו ולאמו אותו קול, אין דין סורר ומורה תקף במקרה זה.

ומאחר שהמציאות הזאת – שהאב והאם, גבר ואשה, יהיה להם אותו קול – איננה ריאלית, הוצא העניין מכלל ביצוע ונשאר בגדר איום. אדם זה ראוי למות, אבל אין אנחנו מבצעים את הדבר. ויש לציין שההבחנה בין מה שראוי להעשות ובין מה שאנחנו רשאים לעשות, היא מרחיקה לכת מאד. ייתכן שזה ההסבר העמוק ביותר לכך, שבבולמיה של תורה שבכתב יש 36 עבירות שעליהן פושע חייב מיתת בית דין, ואילו בעולמה של תורה שבעל-פה למעשה כל זה בשל, מאחר שעונש מוות יכול לחול על עוברי העבירות האלה רק בתנאי שיש שני עדים והתראה, וזה מוציא למעשה את העניין מכלל דיאליות. והוא הדין בנוקי גוף: מן התורה – "כאשר עשה כן יעשה לו... עין תחת עין", וההלכה פוסקת ממוין: החובל בחבירו חייב עליו נזק, צער, רפוי, וכושת. מבחינת הצדק האלוקי, ראוי שייעשה לו כאשר עשה לחבירו, אבל אנחנו איננו רשאים לפעול לפי הצדק האלוקי. וכך, מבלי לערער על דברי תורה-שבכתב, תורה שבעל-פה עוטפת את החיוב הזה בסייגים שמונעים את ביצועו.

בעקב הייתה לי ההזדמנות להשתמש במושג כבד-המשקל "ראוי" – "אין הנביא מתנבא אלא מה שראוי להיות". הנביא מציג עתיד שיש להתור אליו, לצפות לו להשתדל להגשימו, ללא ערובה שזה יוגשם בפועל. מושג "הראוי" חל על מצוות מעשיות, על דין ומשפט ועל ראיית העתיד. הכל ראוי – ובאדם תלוי באיזו מידה הדבר הראוי יגשם או לא יגשם.

רבינו בחיי

וע"ד הקבלה: ועשית מעקה לגגך, אחר שהזכיר בשלוח הקן הבינה שהיא האם לשבעה בנים שגדלה, הוצרך להזכיר במצות זו היראה והחכמה הדבקים עמה כדי להשלים כל העשר, כי המעקה הוא דבר הסובב והמקיף והוא מקור עליון, קדוש הוא בחכמה ובתבונה ובדעת, והגג הפרוש על הבית הוא החכמה, ולכן צריך הגג מעקה כדי שלא יפריד ויקצץ כי: ראשית חכמה יראת ה', וזהו (ספר יצירה א, ד) "עשר ולא תשע" שאם לא כן ישים דמים בבית ה' וישים אשם בנפשו להסתכן בעצמו, ובודאי יפול ממעלתו ויכשל בהשגתו, זהו "כי יפול הנופל ממנו" ולא אמר "פן יפול" כי בודאי יפול משם, כיון שאין מעקה. או יאמר: כי יפול הנופל ממנו, כי יפול כמו הנופל ממנו, וירמוז לאלו שעוין אחר שנפל וקצץ בנטיעות, ואף על פי שהוא לא נפל ממנו מאותו מקום ממש שהיה קצוצו למטה, מ"מ הכל נקרא קצוץ בין למטה בין למעלה.

תורת משה

כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך ולא תשים דמים בביתך כי יפול הנופל ממנו. עפ"י מה שאמרו חז"ל (בבבא מצ"א ע"א) שחייב אדם לעשות גדרים וסייגים, ומכ"ש בעל תשובה שצריך לפרוש משבעים שערי היתר שלא ליגע בשער אחד של איסור, אמנם צריך לזה שמירה יתירה שלא תהיה השמירה לו למכשול, כמ"ש חז"ל (שער יחוד המעשה פ"ה) כי היצה"ר ילחום כנגדו להעביר גדרו, וכי יוכל לו יהיה לו למדריגה לעלות אל מה שאחריה וממנה אל אחרת עד שיגע בגוף האיסור, והוא הבעל גדר יהיה נענש ע"ז הרבה מאוד, ע"ד מה מצאו אבותיכם כי עול כי רחקו מעלי (ירמי' ב' ה'). וזה מרמוז הקרא כי תבנה בית חדש, שתחדש ביתך לשוט אל ה' אוי העיקר ועשית מעקה לגגך גדרים וסייגים, אך אמנם השמר שלא תשים דמים בביתך, שלא ישים המעקה החוץ דמים בביתך, כי אולי סוף שיפול הנופל ממנו פן מן אותו המעקה יפול ח"ו.

נועם אלימלך

וזהו (דברים כב, ח) ועשית מעקה לגגך ולא תשים דמים בביתך: דהתורה הקדושה נקראת בשם גג: דהגג הוא המגן על הבית והתורה מגינה ומצלה האדם וצריך לזה שיהיה בהכנעה שלא יהא לימודו להתפאר ולהתגאות בפני בני אדם וזהו מעקה לשון שומק והשפלה, דהיינו הכנעה. תשים לגגך, היא התורה. ולא תשים דמים בביתך, פירוש... רק הכל כח אחד כולו לה'. כי יפול הנופל ממנו פירוש כי אף המעשה הטוב אשר תעשה תפול ממך ולא תתקיים ולא תפעול כלל - הנופל ממנו, פירוש אשר מן הראוי היה שעל ידי הדבר הזה יפלו וירשלו אחרים, דהיינו הדוניים והקליפות וחלילה אם יהיה כח אחר מעורב בו תפיל גם אותו הדבר שלא תפעול כלל ולכן צריך האדם לתקן כל אבר ואבר עד אשר יבין בשכלו בעצמו שהוא מחסר בעבודתו וכל מעשיו אינם מתוקנים על מכוונם: